نگاهی جامعه‌شناختی به چیستی و چرایی جنبش‌های محیط‌زیستی

معصومه اشتیاقی- دکترای جامعه‌شناسی و پژوهشگر اجتماعی محیط‌زیست

شهرنشینی و صنعتی شدن به تدریج بخش‌های زیادی از جمعیت را از محیط طبیعی جدا ساخت. تغییرات محیط پیرامون باعث نگرش‌ها و حساسیت‌های مدرن در جامعه شد و نگرش‌هایی که بیشتر به محیط‌زیست توجه داشتند، زمینه‌ای برای حمایت و دفاع سازمان یافته از محیط‌های طبیعی فراهم کرد. گروه‌های اجتماعی مختلف نسبت به آسیب‌های محیط‌زیستی هوشیار شدند که همین امر سطح مشارکت مردمی مدافع محیط‌زیست را افزایش داد. رشد جمعیت، رواج مصرف‌گرایی، تولیدات شیمیایی آلوده، بهره‌کشی مخرب از محیط‌زیست و منابع طبیعی از جمله مواردی است که زمینه‌ساز آسیب‌های محیط‌زیست بوده و نگاهی بر وضعیت محیط‌زیست جهان در دهه‌های اخیر حاکی از تشدید تاثیرات مخرب انسانی بر جهان بیوفیزیکی است. تنزل محیط‌زیستی شامل آلودگی شدید جو، کاهش تنوع زیستی، یارگی لایه اوزون، پدیده گلخانه‌ای و گرم شدن کره زمین، افزایش سطح آب اقیانوس‌ها، تغییرات شدید اقلیمی و مسائلی از این دست به خودی خود ی فرایندهای اجتماعی ناشی از صنعتی شدن جوامع است.

در طول چند دهه اخیر جنبش‌های بسیار متنوعی در جهان شکل گرفته و در حال حاضر شامل احزاب سیاسی سبز و نیز سازمان‌هایی نظیر صلح سبز و دوستان زمین است. سازمان‌های مردم‌نهاد محیط‌زیستی عمدتا در دو بعد فعالیت می‌کنند؛ از طرفی گروه‌های فشارند و از طرف دیگر به مثابه عامل مکمل دولت در فرایند یافتن راه‌حل مسائل به شمار می‌روند. نکته مهم‌تر در سطح بین‌المللی آن است که مشارکت سازمان‌های غیردولتی در امور مربوط به توسعه و محیط‌زیست ملی و جهانی امری پذیرفته‌شده و متداول در عرصه سازمان‌های بین‌المللی است. بسیاری از صاحب‌نظران براین نظرند که در قرن بیست و یکم بدون مشارکت سه پایه اصلی؛ یعنی دولت (حاکمیت)، بخش خصوصی و جامعه مدنی اداره جوامع و کشورها ناممکن خواهد بود.

از دهه ۱۹۷۰ منازعات مرتبط با موضوعات محیط‌زیستی یکی از مهم‌ترین سرفصل‌های عمل جمعی در کشورهاست. جنبش‌های محیط‌زیستی اغلب انعکاس دهنده علاقه مشترک به خیر عمومی است. در فصل ۲۷ دستورالعمل ۲۱؛ (یک برنامهٔ عمل داوطلبانه و غیرالزام‌آور است که از سوی سازمان ملل و در رابطه با توسعهٔ پایدار ارائه شده است. این دستورالعمل حاصل کنفرانس سازمان ملل دربارهٔ محیط‌زیست و توسعه (اوج زمین) است که در سال ۱۹۹۲ در ریو دوژانیرو برگزار شد) درباره سازمان‌های غیردولتی این گونه آمده است که، «از لحاظ تاریخی اعتبار تاسیس ارگان‌های حفاظت از محیط‌زیست در زمره سازمان‌های رسمی دولتی، باید به دموکراسی مشارکت جویانه‌ای داده شود که مجدانه از سوی سازمان‌های غیردولتی نهضت جهانی محیط‌زیست تبلیغ می‌شود.»

به موازات فرآیند تقویت سازمان‌های غیردولتی، حفاظت از محیط‌زیست در کشورها نیز جدی تر دیده می‌شود. آگاهی عمیق‌تر از مسائل اقتصادی و سیاسی توسعه نیافتگی مسلما بر توان بشردوستانه این سازمان‌ها که عمدتا از نیروی جوان تشکیل می‌شود خواهد افزود. دستور کار ۲۱ تاکید دارد که دولت‌ها، گریزناپذیری این امر را بپذیرند و به طور سازنده‌ای با این اپوزیسیون جدید کار کنند. حتی اگر در لحظاتی شدت عمل مشتاقانه این اپوزیسیون توهماتی نسبت به تبعیت آن از سیاست‌های دولتی ایجاد کند، هزینه اجرا: «... قابل ملاحظه است، ولی میزان آن را به طور قابل اطمینانی نمی‌توان تخمین زد.»

ضرورت نیاز به جنبش‌های محیط‌زیستی از منظر نیاز اجتماعی

هربرت مارکوزه، فیلسوف و جامعه‌شناس آلمانی معتقد است: «تفکر و عمل باید تغییر یابد، تغییر دیدگاه کمی و مصرف‌گرا به زیبایی شناختی مبنای این دگرگونی است». از دیدمارکوزه، جنبش محیط‌زیستی جریان رهایی‌بخش و وابسته به حیات جامعه است. سازمان‌های غیردولتی نه‌تنها گروه‌های فشار هستند، بلکه در سازماندهی اطلاعات علمی و ارائه آن‌ها به تصمیم‌گیران و مردم نقش اساسی ایفا می‌کنند. سازماندهی یک فرآیند اجتماعی است. برآورده کردن نیازهای جامعه بدون مشارکت اجزای جامعه و بسیج جمعی آن‌ها ناممکن و ناقص است. تغییرات اجتماعی با اقدام جمعی امکان می‌یابد. قدرت این اقدامات منوط به سازماندهی و تشکل یافتگی است. فعالیت یک گروه کاری برای دستیابی به اهداف مشترک می‌تواند از هرتلاش انفرادی بیشتر به موفقیت دست یابد. سازماندهی اجتماعی با کمک تشکل‌های محیط‌زیستی ابزاری قدرتمند است که می‌تواند توسط شهروندان آگاه و نخبه برای ایجاد تغییرات و مطالبه‌گری صحیح به نفع جامعه و حفظ محیط‌زیست و منابع طبیعی استفاده شود. شکل‌گیری شبکه اطلاعاتی و فرآیند مشارکتی در بدنه تشکل‌های زیست‌محیطی امکان رصد مشکلات و به صدا درآوردن آژیر خطر را دارد و در ادامه زمینه اقدام جمعی مشترک را با بسیج عمومی فراهم می‌سازد.

به عنوان مثال شکل‌گیری هیئت بین دولتی تغییرات آب و هوایی نتیجه دو کارگاهی است که در اواخر دهه ۱۹۸۰ توسط سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیست برگزار شد. با توجه به تغییرات شدید آب و هوایی، این سازمان غیروابسته به دولت به صورت‌های مختلف درگیر تعیین سیاست‌های مواجهه با تغییرات آب و هوایی شدند و به مثابه اهرم فشار سعی در تغییر سیاست‌ها و اقدامات ضد محیط‌زیست داشتند. در مجموع، سازمان‌های غیردولتی، شرکت‌ها و دولت‌ها تا حدی منافع متفاوتی دارند که نه می‌توان و نه باید آن‌ها را از بین برد. همه آن‌ها تا حدودی گروه ذینفع یا دستور کار خاصی هستند که هیچ‌وقت با منافع عمومی تطبیق ندارند. با این حال تا زمانی که آن‌ها همکاری‌های موثر و فعالی ایجاد نکنند، پیشرفت چندانی صورت نخواهد گرفت. سازمان‌های غیردولتی نه‌تنها اعتبار اخلاقی دارند، بلکه منبع دانش، تجربه، مهارت و آگاهی زیست‌محیطی هستند که در بیشتر مواقع دولت و بخش خصوصی فاقد آن هستند.

تاریخچه جنبش‌های محیط‌زیستی در جهان

جنبش‌های زیست‌محیطی به لحاظ فعالیت جمعی تاریخچه بسیار طولانی‌ای دارد که آغاز آن به اواسط قرن نوزدهم مربوط است. جنبش اولیه محیط‌زیست گرایی از منابع و دغدغه‌های مختلفی شکل گرفته؛ شهرهای بزرگ دارای مراکز صنعتی و تجاری و در عین حال انواع و اقسام مشکلات زیست‌محیطی بودند، از جمله دود کارخانه‌ها، رودخانه‌های آلوده و هوای آلوده، خیابان‌های کثیف و بهداشت نامناسب که بسیاری از این مشکلات برثروت‌مندان نیز همانند فقرا تاثیر گذاشته بود و همین موجب شد تا بسیاری از سازمان‌های محیط‌زیستی نوپا با منابع مالی و تعهدات سیاسی نخبگان جامعه ایجاد شود که نفوذ آن‌ها به احزاب سیاسی و دوایر دولتی نیز کشید شد. کار بشر دوستانه طبقه متوسط سبب شد اصلاح‌طلبان در جریان مسائل فقرای شهری و مشکلات بهداشتی‌شان قرار گیرند. مشکلاتی که تا حدودی نتیجه زندگی جدیدی تلقی می‌شد که از محیط طبیعی سلامتی بخش دور افتاده بود.

در فرانسه انجمن حفاظت از طبیعت در سال ۱۸۵۴ تاسیس شد که به صورت منطقی می‌توان ادعا کرد، اولین گروه زیست‌محیطی است. یک دهه بعد انجمن حفاظت از پارک‌های انگلیس شکل گرفت و در ایالات متحده، باشگاه سیئرا در سال ۱۸۹۲ تاسیس شد و این باشگاه تمامی شاخه‌های اصلی محیط‌زیست گرایی (تعادل یا هماهنگی بوم‌شناختی)، عدالت اجتماعی، دموکراسی مشارکتی و عدم خشونت و دو مورد دیگر که بعدها با عنوان پایداری و احترام به تنوع، به آن اصول اضافه شد. نوع متفاوتی از محیط‌زیست گرایی در اوایل دهه ۱۹۷۰ ظاهر شد و دهه ۱۹۸۰ همزمان با دوره رشد سریع عضویت و شکل‌گیری گروه‌های جدید بود. می‌توان گفت که در این دوره، برای اولین بار یک جنبش محیط‌زیستی ناب توده‌ای در حال ظهور بود. این دوره را مطلعان «محیط‌زیست‌گرایی جدید» قلمداد کرده‌اند که جزئی از مجموعه‌ای است که جامعه‌شناسان آن را «جنبش‌های اجتماعی جدید» نامیده‌اند. مبارزات علیه جنگ ویتنام، جنبش‌های دانشجویی در اروپا و ایالات متحده آمریکا و جنبش معلولان و غیره در این زمره جای می‌گیرند. به نظر می‌رسد جنبش‌های اجتماعی جدید از جنبه‌های مهم با پیشگامان تاریخی‌شان تفاوت داشته باشند. فرق عمده محیط‌زیست‌گرایی جدید در این بود که وعده داد هم کشورهای صنعتی نیم کره شمالی و هم کشورهای در حال توسعه نیم کره جنوبی را درگیر کند.

تاریخچه جنبش‌های زیست‌محیطی در ایران

اولین سازمان غیردولتی زیست‌محیطی در ایران، گروه روستاییان اشکذر یزد بود که سال ۱۳۴۹ با هدف تثبیت شن‌های روان و بیابان‌زدایی فعالیت خود را آغاز نمود. تشکل غیردولتی زیست‌محیطی بعدی، انجمن حمایت از حیوانات بود که اواسط دهه ۱۳۵۰ تشکیل شد. اگرچه در سال‌های بعد منحل شد. در سال‌های آغازین پس از انقلاب تا پس از جنگ روند تقریبا ساکن بوده است، تا این که بعد از اجلاس ریو و به تبعیت از جنبش جهانی محیط‌زیست، سایر سازمان‌های غیردولتی زیست‌محیطی در ایران اوایل دهه ۷۰ شکل گرفته و به تدریج در حال رشد و گسترش هستند. این سازمان‌ها در تسریع اهداف حفاظت از محیط‌زیست، کاهش آلودگی و ترمیم خسارات زیست‌محیطی نقش موثری دارند. آنچه در بدنه تشکل‌های زیست‌محیطی مردم‌نهاد در ایران، این شکل از فعالیت‌ها را به حرکت درآورد، انگیزه رفع نیاز مشترک جامعه محلی در مواجه با پیامدهای تخریب عناصر طبیعت بوده است.

نگاهی به چیستی سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی

ساختار یک سازمان غیردولتی در بردارنده عناصر تشکیل دهنده آن سازمان و روابط حاکم بر آن‌هاست. ساختار سازمان‌های غیردولتی بدین گونه دسته‌بندی شده‌اند؛ ۱- نهادهای موثر اجتماعی ۲- تشکیلات ۳- رهبریت گروه ۴- مدیریت ۵- هدف از تاسیس ۶- رسمیت یافتگی و پویایی گروهی ۷- اعضا ۸- منابع (توان اقتصادی). در مورد ویژگی‌های سازمان‌های غیردولتی می‌توان به این موارد اشاره کرد: ۱- تقریبا تمام سازمان‌های غیردولتی متشکل از افرادی است که انگیزه بالایی برای فعالیت در جهت هدف خاص دارند. ۲- اعضا در سازمان‌های غیردولتی به طور داوطلبانه فعالیت می‌کنند. ۳- بیشتر سازمان‌های غیردولتی به دنبال سود به معنای کسب درآمد نیستند، به عبارت بهتر اکثر سازمان‌های غیردولتی، غیرانتفاعی هستند. ۴- غالبا این سازمان‌ها با توجه به اهداف ویژه‌ای تعریف می‌شوند. در مجموع، انتظار می‌رود سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی به تعقیب دو وظیفه اساسی بپردازند: نخست تقویت جامعه مدنی به نحوی که باعث افزایش انسجام و اثربخشی آن در مواجه با نیازهای جامعه بشود و رهبران سیاسی و نظام اداری را وادار سازد تا در قبال مردم مسئول و پاسخگو باشند. دیگر اینکه اصلاح سیاست‌ها و خط مشی‌های دولتی، به گونه‌ای باشد که دولت مجبور شود نیازها و خواسته‌های بخش‌های ضعیف‌تر جامعه مدنی را به شکل مناسب‌تری تامین کند.

چرایی شکل‌گیری سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی

سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی به عنوان نهادهای موسساتی کارآمد و مکمل بخش دولتی در تامین اهداف توسعه از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند و در دستور کار ۲۱ که در اجلاس سران زمین در ریو به تصویب رسید از آنان به عنوان «شرکایی برای تحقق توسعه پایدار» نام برده شده و کوفی عنان دبیرکل سازمان ملل متحد «قرن بیست و یکم را عصر سازمان‌های غیردولتی نامیده است.» موبو، جامعه‌شناس پنج نوع فعالیت سازمان‌های غیردولتی در ارتباط با دولت و میزان تاثیرگذاری آن‌ها ذکر می‌کند: ۱- نمایندگی و وکالت، ۲- ورود در فعالیت‌ها، ۳- تکمیل برنامه‌ها و سیاست‌های دولتی، ۴- مقاومت منفعل در برابر برخی سیاست‌های دولتی، ۵- تضاد و مقابله با برنامه‌ها و فعالیت‌های دولتی. او می‌گوید که سازمان‌های غیردولتی در ارتباط با دولت سه شیوه اثرگذاری دارند، نخست اصلاح دولت، دوم تکمیل فعالیت‌های دولت و سوم مقابله با دولت. همچنین آلن توماس در قامت فیلسوف چهار شکل اثرگذاری سازمان‌های غیردولتی بر دولت و جامعه را چنین بیان می‌کند: اول «همکاری با دولت که شامل ورود در فعالیت‌ها و اصلاح و اعمال برخی سیاست‌هاست». دوم، «مقابله با رویارویی که مواردی نظیر تضاد و مخالفت با یک برنامه یا خط مشی سیاسی، اجتماعی را دربرمی‌گیرد». سوم، «فعالیت‌های تکمیلی، یعنی پر کردن خلاهای موجود در امر توسعه و انجام دادن برخی فعالیت‌ها که دولت توان وظرفیت انجام دادن آن را ندارد.» نقش سازمان‌ها در اینجا در تکمیل اهداف و فعالیت‌های دولت است و چهارم، «افزایش سطح آگاهی‌ها که مبارزه غیرمستقیم و عمومی از راه افزایش آگاهی مردم و اقشار جامعه با برخی فعالیت‌های اجرایی را شامل می‌شود.»

نگاهی به وضعیت سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی در ایران

فلسفه شکل‌گیری سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی در ایران همانند همه جهان برآمده از دغدغه آگاهان و مطلعین به بحران‌های پیش‌روی محیط‌زیست کشور بوده است. نوپایی سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی در کنار محدودیت ساختاری برای فعالیت‌های داوطلبانه محیط‌زیستی موجب شد تا برخی موانع و چالش‌ها متوجه این تشکل‌ها باشد. البته نباید از ضعف‌ها و کاستی‌های درونی این تشکل‌ها غافل شد. به لحاظ موانع درونی می‌توان به اشکال غیر تخصصی بودن حوزه‌های زیرمجموعه مسائل محیط‌زیستی در کشور اشاره کرد که همین امر تلاهایی را در شنیده شدن برخی چالش‌های مهم محیط‌زیستی در طی زمان به تدریج به وجود آورده است. یکی دیگر از نقاط ضعف این تشکل‌ها، ضعف سازماندهی اجتماعی در بزنگاه‌ها برای مخالفت با اقدامات علیه محیط‌زیست است.

به لحاظ سطح و گستره تعامل تشکل‌های محیط‌زیستی با جامعه محلی نیز کاستی‌هایی وجود دارد که نیازمند بررسی است. همچنین این اشکال در سطح سازمان‌ها و تشکل‌های غیردولتی محیط‌زیستی بین‌المللی وارد است که کمترین تعامل، تبادل دانشی و انتقال تجارب مشترک را دارند. از سوی دیگر قوانینی که به طور خاص مربوط به تشکل‌های زیست‌محیطی باشد بسیار کم و تا حدی وجود ندارد. یکی از مهم‌ترین مشکلات این تشکل‌ها مربوط به شفاف نبودن وضعیت مالی و مالیاتی این تشکل‌هاست. در سطح همکاری با دولت، درک و شناخت دقیقی از تشکل‌های محیط‌زیستی وجود ندارد که همین امر عملکرد تشکل‌های محیط‌زیست را دچار آسیب می‌کنند. غلبه نگاه سیاسی به فعالیت محیط‌زیست مسئله‌ای است که به طور جدی به کاهش انگیزه و توان فعالین محیط‌زیست کشور می‌انجامد. در کنار آن به دلیل عدم عضوگیری حداکثری، این تشکل‌ها در بیشتر مواقع با چالش مالی و اقتصادی درگیرند که برای استقلال سازمان‌های غیردولتی مردمی آسیب زننده است. در سطح جامعه نیز آگاهی شهروندان از تشکل‌ها و سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیست کم است که همین امر میزان همکاری با تشکل‌ها را کاهش می‌دهد. اگرچه بخشی از این ضعف به عملکرد فعالین محیط‌زیست مربوط است. ارتباط‌گیری با جوامع محلی و همراه کردن آن‌ها در رخدادهای مختلف بخشی از کارکرد ماهیتی این تشکل‌هاست. در کنار این‌ها، ضعف استراتژی و برنامه درباره اقدامات و فعالیت‌ها از دیگر چالش‌های درونی سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی در کشور است که قدرت نفوذ و تاثیرگذاری سمن‌های محیط‌زیستی را به حداقل می‌رساند. یکی از نقاط ضعف عمده تشکل‌های محیط‌زیستی این است که در بخش پژوهشی، چندان فعالیت منسجمی ندارند که همین امر قدرت سمن‌ها را در چانه‌زنی با دولت برای رد یا اثبات دلایل مخالفت با برنامه‌ها کاهش می‌دهد. در این میان، مهم‌ترین راهبرد پیش روی تشکل‌های زیست‌محیطی، آگاهی بخشی عمومی، شفاف‌سازی و مطالبه‌گری است. تقویت ظرفیت مشارکت جویی در همراه کردن شهروندان می‌تواند زمینه‌ای برای اقدامات و بسیج عمومی در مسائل و چالش‌های محیط‌زیستی فراهم نماید.

نتیجه‌گیری

هدف اصلی جنبش‌های محیط‌زیستی در سراسر دنیا دفاع از محیط‌زیست بوده است. نگاهی به مهم‌ترین جنبش‌ها مانند صلح سبز حاکی از آن است که سیاست مبارزه آگاهانه و جمعی با بسیج عمومی علیه تخریب منابع و از بین بردن گونه‌های زیستی می‌تواند از بسیاری چالش‌ها جلوگیری نماید و در مقابل توسعه پایدار مقاومت اصولی داشته باشد. درباره جنبش‌های محیط‌زیستی ایران باید پیش از همه به ظرفیت تشکل‌های محیط‌زیستی دقت کرد. فعالیت سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی در ایران بسیار کم و در بیشتر مواقع با موانع پرشمار بیرونی و داخلی مواجه بوده است. تهدیدها و ضعف‌های پیرامون تشکل‌های محیط‌زیستی باعث شد تا تشکل‌های محیط‌زیستی در بزنگاه‌ها نتوانند اثربخشی لازم را داشته باشند. فقدان بسترهای قوی حمایت مالی از تشکل‌ها باعث شد تا حرکت‌های منسجم و سازمان یافته به شکل جنبش جمعی علیه اقدامات آسیب زننده به منابع طبیعی کمتر شکل بگیرد. همچنین زبان مشترک بین تشکل‌های زیست محیطی و جامعه محلی به طور کامل شکل نگرفته که این خود فرصت همراهی جامعه با تشکل و تقویت بستر جنبش‌های محیط‌زیستی را دشوار می‌کند.

یادگیری امکان‌های مشارکت شهروندان برای مداخله در کنش جمعی به شکل جنبش و حرکت دسته جمعی از مواردی است که لازم است تشکل‌های محیط‌زیستی بدان توجه و اهتمام ورزند.

همچنین گستره مسائل محیط‌زیستی مستلزم همکاری‌های مشترک در سطح داخلی و بین‌المللی است. تقویت بنیادهای خدمات حمایت کننده جنبش‌ها با عضوگیری حامیان و سازماندهی نیروی بالقوه از جمله سازوکارهای تقویت این شکل از فعالیت‌های مدنی در جامعه است.

آگهی مزایده اموال غیرمنقول (اسناد رهنی)

آگهی مزایده

به موجب پرونده اجرائی کلاسه ۱۴۰۱۰۰۰۷۷ ششدانگ پلاک ثبتی ۹/۱۴۲۲۹ واقع در بخش ۴ اندیمشک که سند مالکیت اصلی به شماره مستند مالکیت ۱۶۴۸۴ تاریخ ۱۳۹۷/۲/۱۶ دفترخانه اسناد رسمی ۲۵۵ اندیمشک و شماره مستند مالکیت (رهنی) شماره ۴۳۸۰۸ تاریخ ۱۳۹۹/۷/۱۶ موضوع سند مالکیت اصلی به شماره چاپی ۰۳۲۶۰۵ - سری الف سال ۹۶ با شماره دفترالکترونیکی ۱۳۹۷۲۰۳۱۷۰۱۵۰۰۰۵۰۲ بنام آقای حاجی رضا ماهرو بختیاری فرزند امید علی با کدملی: ۴۱۷۰۶۹۸۰۷۱ ثبت و سند مالکیت صادر و تسلیم گردیده است که طبق سند رهنی شماره ۴۳۸۰۸ مورخ ۱۳۹۹/۷/۱۶ تنظیمی دفترخانه اسناد رسمی شماره ۱۰۲ شهر اندیمشک در قبال مبلغ ۱۴/۸۱۷/۸۰۴/۹۱۴ ریال موضوع لازم الاجراء و جریمه تاخیر روزانه از تاریخ ۱۴۰۱/۲/۵ طبق رای وحدت رویه ۷۹۴ دیوان عالی کشور محاسبه و بانضمام حقوق دولتی که از سوی سازمان ملل و در رابطه با توسعهٔ پایدار ارائه شده است. این دستورالعمل حاصل کنفرانس سازمان ملل دربارهٔ محیط‌زیست و توسعه (اوج زمین) است که در سال ۱۹۹۲ در ریو دوژانیرو برگزار شد) درباره سازمان‌های غیردولتی این گونه آمده است که، «از لحاظ تاریخی اعتبار تاسیس ارگان‌های حفاظت از محیط‌زیست در زمره سازمان‌های رسمی دولتی، باید به دموکراسی مشارکت جویانه‌ای داده شود که مجدانه از سوی سازمان‌های غیردولتی نهضت جهانی محیط‌زیست تبلیغ می‌شود.» به موازات فرآیند تقویت سازمان‌های غیردولتی، حفاظت از محیط‌زیست در کشورها نیز جدی تر دیده می‌شود. آگاهی عمیق‌تر از مسائل اقتصادی و سیاسی توسعه نیافتگی مسلما بر توان بشردوستانه این سازمان‌ها که عمدتا از نیروی جوان تشکیل می‌شود خواهد افزود. دستور کار ۲۱ تاکید دارد که دولت‌ها، گریزناپذیری این امر را بپذیرند و به طور سازنده‌ای با این اپوزیسیون جدید کار کنند. حتی اگر در لحظاتی شدت عمل مشتاقانه این اپوزیسیون توهماتی نسبت به تبعیت آن از سیاست‌های دولتی ایجاد کند، هزینه اجرا: «... قابل ملاحظه است، ولی میزان آن را به طور قابل اطمینانی نمی‌توان تخمین زد.»

ضرورت نیاز به جنبش‌های محیط‌زیستی از منظر نیاز اجتماعی

هربرت مارکوزه، فیلسوف و جامعه‌شناس آلمانی معتقد است: «تفکر و عمل باید تغییر یابد، تغییر دیدگاه کمی و مصرف‌گرا به زیبایی شناختی مبنای این دگرگونی است». از دیدمارکوزه، جنبش محیط‌زیستی جریان رهایی‌بخش و وابسته به حیات جامعه است. سازمان‌های غیردولتی نه‌تنها گروه‌های فشار هستند، بلکه در سازماندهی اطلاعات علمی و ارائه آن‌ها به تصمیم‌گیران و مردم نقش اساسی ایفا می‌کنند. سازماندهی یک فرآیند اجتماعی است. برآورده کردن نیازهای جامعه بدون مشارکت اجزای جامعه و بسیج جمعی آن‌ها ناممکن و ناقص است. تغییرات اجتماعی با اقدام جمعی امکان می‌یابد. قدرت این اقدامات منوط به سازماندهی و تشکل یافتگی است. فعالیت یک گروه کاری برای دستیابی به اهداف مشترک می‌تواند از هرتلاش انفرادی بیشتر به موفقیت دست یابد. سازماندهی اجتماعی با کمک تشکل‌های محیط‌زیستی ابزاری قدرتمند است که می‌تواند توسط شهروندان آگاه و نخبه برای ایجاد تغییرات و مطالبه‌گری صحیح به نفع جامعه و حفظ محیط‌زیست و منابع طبیعی استفاده شود. شکل‌گیری شبکه اطلاعاتی و فرآیند مشارکتی در بدنه تشکل‌های زیست‌محیطی امکان رصد مشکلات و به صدا درآوردن آژیر خطر را دارد و در ادامه زمینه اقدام جمعی مشترک را با بسیج عمومی فراهم می‌سازد.

به عنوان مثال شکل‌گیری هیئت بین دولتی تغییرات آب و هوایی نتیجه دو کارگاهی است که در اواخر دهه ۱۹۸۰ توسط سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیست برگزار شد. با توجه به تغییرات شدید آب و هوایی، این سازمان غیروابسته به دولت به صورت‌های مختلف درگیر تعیین سیاست‌های مواجهه با تغییرات آب و هوایی شدند و به مثابه اهرم فشار سعی در تغییر سیاست‌ها و اقدامات ضد محیط‌زیست داشتند. در مجموع، سازمان‌های غیردولتی، شرکت‌ها و دولت‌ها تا حدی منافع متفاوتی دارند که نه می‌توان و نه باید آن‌ها را از بین برد. همه آن‌ها تا حدودی گروه ذینفع یا دستور کار خاصی هستند که هیچ‌وقت با منافع عمومی تطبیق ندارند. با این حال تا زمانی که آن‌ها همکاری‌های موثر و فعالی ایجاد نکنند، پیشرفت چندانی صورت نخواهد گرفت. سازمان‌های غیردولتی نه‌تنها اعتبار اخلاقی دارند، بلکه منبع دانش، تجربه، مهارت و آگاهی زیست‌محیطی هستند که در بیشتر مواقع دولت و بخش خصوصی فاقد آن هستند.

تاریخچه جنبش‌های محیط‌زیستی در جهان

جنبش‌های زیست‌محیطی به لحاظ فعالیت جمعی تاریخچه بسیار طولانی‌ای دارد که آغاز آن به اواسط قرن نوزدهم مربوط است. جنبش اولیه محیط‌زیست گرایی از منابع و دغدغه‌های مختلفی شکل گرفته؛ شهرهای بزرگ دارای مراکز صنعتی و تجاری و در عین حال انواع و اقسام مشکلات زیست‌محیطی بودند، از جمله دود کارخانه‌ها، رودخانه‌های آلوده و هوای آلوده، خیابان‌های کثیف و بهداشت نامناسب که بسیاری از این مشکلات برثروت‌مندان نیز همانند فقرا تاثیر گذاشته بود و همین موجب شد تا بسیاری از سازمان‌های محیط‌زیستی نوپا با منابع مالی و تعهدات سیاسی نخبگان جامعه ایجاد شود که نفوذ آن‌ها به احزاب سیاسی و دوایر دولتی نیز کشید شد. کار بشر دوستانه طبقه متوسط سبب شد اصلاح‌طلبان در جریان مسائل فقرای شهری و مشکلات بهداشتی‌شان قرار گیرند. مشکلاتی که تا حدودی نتیجه زندگی جدیدی تلقی می‌شد که از محیط طبیعی سلامتی بخش دور افتاده بود.

در فرانسه انجمن حفاظت از طبیعت در سال ۱۸۵۴ تاسیس شد که به صورت منطقی می‌توان ادعا کرد، اولین گروه زیست‌محیطی است. یک دهه بعد انجمن حفاظت از پارک‌های انگلیس شکل گرفت و در ایالات متحده، باشگاه سیئرا در سال ۱۸۹۲ تاسیس شد و این باشگاه تمامی شاخه‌های اصلی محیط‌زیست گرایی (تعادل یا هماهنگی بوم‌شناختی)، عدالت اجتماعی، دموکراسی مشارکتی و عدم خشونت و دو مورد دیگر که بعدها با عنوان پایداری و احترام به تنوع، به آن اصول اضافه شد. نوع متفاوتی از محیط‌زیست گرایی در اوایل دهه ۱۹۷۰ ظاهر شد و دهه ۱۹۸۰ همزمان با دوره رشد سریع عضویت و شکل‌گیری گروه‌های جدید بود. می‌توان گفت که در این دوره، برای اولین بار یک جنبش محیط‌زیستی ناب توده‌ای در حال ظهور بود. این دوره را مطلعان «محیط‌زیست‌گرایی جدید» قلمداد کرده‌اند که جزئی از مجموعه‌ای است که جامعه‌شناسان آن را «جنبش‌های اجتماعی جدید» نامیده‌اند. مبارزات علیه جنگ ویتنام، جنبش‌های دانشجویی در اروپا و ایالات متحده آمریکا و جنبش معلولان و غیره در این زمره جای می‌گیرند. به نظر می‌رسد جنبش‌های اجتماعی جدید از جنبه‌های مهم با پیشگامان تاریخی‌شان تفاوت داشته باشند. فرق عمده محیط‌زیست‌گرایی جدید در این بود که وعده داد هم کشورهای صنعتی نیم کره شمالی و هم کشورهای در حال توسعه نیم کره جنوبی را درگیر کند.

تاریخچه جنبش‌های زیست‌محیطی در ایران

اولین سازمان غیردولتی زیست‌محیطی در ایران، گروه روستاییان اشکذر یزد بود که سال ۱۳۴۹ با هدف تثبیت شن‌های روان و بیابان‌زدایی فعالیت خود را آغاز نمود. تشکل غیردولتی زیست‌محیطی بعدی، انجمن حمایت از حیوانات بود که اواسط دهه ۱۳۵۰ تشکیل شد. اگرچه در سال‌های بعد منحل شد. در سال‌های آغازین پس از انقلاب تا پس از جنگ روند تقریبا ساکن بوده است، تا این که بعد از اجلاس ریو و به تبعیت از جنبش جهانی محیط‌زیست، سایر سازمان‌های غیردولتی زیست‌محیطی در ایران اوایل دهه ۷۰ شکل گرفته و به تدریج در حال رشد و گسترش هستند. این سازمان‌ها در تسریع اهداف حفاظت از محیط‌زیست، کاهش آلودگی و ترمیم خسارات زیست‌محیطی نقش موثری دارند. آنچه در بدنه تشکل‌های زیست‌محیطی مردم‌نهاد در ایران، این شکل از فعالیت‌ها را به حرکت درآورد، انگیزه رفع نیاز مشترک جامعه محلی در مواجه با پیامدهای تخریب عناصر طبیعت بوده است.

نگاهی به چیستی سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی

ساختار یک سازمان غیردولتی در بردارنده عناصر تشکیل دهنده آن سازمان و روابط حاکم بر آن‌هاست. ساختار سازمان‌های غیردولتی بدین گونه دسته‌بندی شده‌اند؛ ۱- نهادهای موثر اجتماعی ۲- تشکیلات ۳- رهبریت گروه ۴- مدیریت ۵- هدف از تاسیس ۶- رسمیت یافتگی و پویایی گروهی ۷- اعضا ۸- منابع (توان اقتصادی). در مورد ویژگی‌های سازمان‌های غیردولتی می‌توان به این موارد اشاره کرد: ۱- تقریبا تمام سازمان‌های غیردولتی متشکل از افرادی است که انگیزه بالایی برای فعالیت در جهت هدف خاص دارند. ۲- اعضا در سازمان‌های غیردولتی به طور داوطلبانه فعالیت می‌کنند. ۳- بیشتر سازمان‌های غیردولتی به دنبال سود به معنای کسب درآمد نیستند، به عبارت بهتر اکثر سازمان‌های غیردولتی، غیرانتفاعی هستند. ۴- غالبا این سازمان‌ها با توجه به اهداف ویژه‌ای تعریف می‌شوند. در مجموع، انتظار می‌رود سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی به تعقیب دو وظیفه اساسی بپردازند: نخست تقویت جامعه مدنی به نحوی که باعث افزایش انسجام و اثربخشی آن در مواجه با نیازهای جامعه بشود و رهبران سیاسی و نظام اداری را وادار سازد تا در قبال مردم مسئول و پاسخگو باشند. دیگر اینکه اصلاح سیاست‌ها و خط مشی‌های دولتی، به گونه‌ای باشد که دولت مجبور شود نیازها و خواسته‌های بخش‌های ضعیف‌تر جامعه مدنی را به شکل مناسب‌تری تامین کند.

چرایی شکل‌گیری سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی

سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی به عنوان نهادهای موسساتی کارآمد و مکمل بخش دولتی در تامین اهداف توسعه از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند و در دستور کار ۲۱ که در اجلاس سران زمین در ریو به تصویب رسید از آنان به عنوان «شرکایی برای تحقق توسعه پایدار» نام برده شده و کوفی عنان دبیرکل سازمان ملل متحد «قرن بیست و یکم را عصر سازمان‌های غیردولتی نامیده است.» موبو، جامعه‌شناس پنج نوع فعالیت سازمان‌های غیردولتی در ارتباط با دولت و میزان تاثیرگذاری آن‌ها ذکر می‌کند: ۱- نمایندگی و وکالت، ۲- ورود در فعالیت‌ها، ۳- تکمیل برنامه‌ها و سیاست‌های دولتی، ۴- مقاومت منفعل در برابر برخی سیاست‌های دولتی، ۵- تضاد و مقابله با برنامه‌ها و فعالیت‌های دولتی. او می‌گوید که سازمان‌های غیردولتی در ارتباط با دولت سه شیوه اثرگذاری دارند، نخست اصلاح دولت، دوم تکمیل فعالیت‌های دولت و سوم مقابله با دولت. همچنین آلن توماس در قامت فیلسوف چهار شکل اثرگذاری سازمان‌های غیردولتی بر دولت و جامعه را چنین بیان می‌کند: اول «همکاری با دولت که شامل ورود در فعالیت‌ها و اصلاح و اعمال برخی سیاست‌هاست». دوم، «مقابله با رویارویی که مواردی نظیر تضاد و مخالفت با یک برنامه یا خط مشی سیاسی، اجتماعی را دربرمی‌گیرد». سوم، «فعالیت‌های تکمیلی، یعنی پر کردن خلاهای موجود در امر توسعه و انجام دادن برخی فعالیت‌ها که دولت توان وظرفیت انجام دادن آن را ندارد.» نقش سازمان‌ها در اینجا در تکمیل اهداف و فعالیت‌های دولت است و چهارم، «افزایش سطح آگاهی‌ها که مبارزه غیرم